

ПРАВО

ЮРИДИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

України

Науково-практичне фахове видання

Засноване у 1922 році

Видається щомісячно

Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ № 17414-6184ПР

Передплатний індекс: 74424

Адреса редакційної колегії:

04107, м. Київ
вул. Багговутівська, 17–21
Тел.: 0 (44) 537-51-00

Головний редактор:

Святоцький О. Д.,
доктор юридичних наук,
професор,
академік НАПрН України

E-mail: info@pravoua.com.ua

Відповідно до рішення
Президії Вищої атестаційної комісії України
(постанова від 10 лютого 2010 року № 1-05/1)
журнал «Право України» внесено до переліку
фахових видань у галузі юридичних наук

ЗАСНОВНИКИ ЖУРНАЛУ

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
Конституційний Суд України
Верховний Суд України
Вищий господарський суд України
Генеральна прокуратура України
Міністерство юстиції України
Спілка адвокатів України

ВИДАВЕЦЬ

© Редакція журналу «Право України»

7/2012

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕФЕКТНОСТІ ПРАВОПРИПИНЯЮЧИХ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

А. КОСТРУБА

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
і трудового права*

*(Таврійський національний університет
ім. В. І. Вернадського)*

Питання юридичних фактів завжди належало до ключових у цивільному праві. Адже саме з юридичними фактами пов'язується виникнення, зміна та припинення різних правових явищ у цивільному обороті, що і впливало, у свою чергу, на динаміку його розвитку. Разом із тим деякі сторони юридичних фактів у цивілістиці залишилися поза увагою вчених. До таких малодосліджених питань, зокрема, належать правоприпиняючі юридичні факти. На сьогодні в Україні відсутні спеціальні дослідження цього питання, не кажучи вже про особливості правоприпиняючих юридичних фактів, що, у свою чергу, підвищує актуальність цього питання в цивілістиці. До питань, які мають великий теоретичний і практичний інтерес, належить питання дефектності правоприпиняючих юридичних фактів як обставин дійсності, що породжує наслідок у формі припинення прав, обов'язків, правовідносин або правосуб'єктності учасників цивільного обороту. Саме це питання і було покладено в основу подальшого дослідження.

Проблематика дефектності юридичних фактів у цивільному праві

певною мірою була висвітлена у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як М. Агарков, М. Брагінський, В. Борисова, І. Жилінкова, Я. Зейкан, Н. Кузнєцова, Є. Крашенніков, О. Міхно, О. Красавчиков, О. Первомайський, А. Сироткіна, Я. Шевченко, В. Яроцький та ін.

Метою статті є дослідження правового явища дефектності правоприпиняючих юридичних фактів у цивільному праві, його особливостей та форм прояву.

Взагалі використання термінів «юридичний факт» або «правоприпиняючий юридичний факт» в юридичній літературі пов'язане, як правило, з їх наявністю або відсутністю. Це зумовлюється самою природою юридичного факту, в тому числі правоприпиняючого, адже юридичним фактом є реальні обставини дійсності, які, поєднавшись зі своєю правовою моделлю, призводять до наслідків у вигляді виникнення, зміни чи припинення прав, обов'язків, правовідносин або правосуб'єктності. У зв'язку з цим можна стверджувати, що в разі існування правової моделі правоприпиняючого юридичного факту, тобто якщо

він закріплений у нормі права, за наявності його фактичної сторони мають настати правоприпиняючі наслідки.

Їх ненастання, на нашу думку, можливе в такому аспекті у трьох випадках: якщо правова модель правоприпиняючого юридичного факту побудована таким чином, що вона ідеально не може породити юридичні наслідки, визначені в ній, тобто коли з точки зору нормотворчої техніки модель побудована так, що вона не відповідає іншим правовим моделям і не буде втілена в життя через певні обставини, наприклад такі, як примат спеціальних моделей (норм права) над загальними, або примат більш сильних (з точки зору права) моделей над слабкими. Таке може бути при колізії загального і спеціального законів або закону і підзаконного нормативно-правового акта.

Другим випадком є неможливість настання фактичних наслідків за правовою моделлю юридичного факту через те, що норма права вимагає об'єктивно неможливої поведінки [1, 5]. В обох зазначених випадках існують певні вади однієї зі сторін юридичного факту — фактичної або юридичної, які унеможливають існування юридичного факту як такого. Тобто вада однієї зі сторін виключає її існування, а через те, що юридичний факт складається з двох частин (юридичної та фактичної), він не настане ніколи.

Проте можна виокремити і третій вид ненастання юридичного факту. Коли існують всі умови для його існування — і юридичні, і фактичні, його правова модель побудована з урахуванням всіх інших норм права, але водночас на практиці цей юридичний факт не має місця. Така ситуація є можливою, зокрема, у випадках, коли учасники цивільно-правових відносин діють у межах інших правових моде-

лей, які мають більш оперативний характер, або повністю забезпечують інтерес суб'єктів цивільно-правових відносин у певній сфері, або мають інші переваги над правовими моделями, які не використовуються. У такому разі можна говорити про так звані мертві норми, які існують, але водночас не використовуються учасниками цивільно-правових відносин, або інші «помилки у праві» [2, 56], які перешкоджають нормальному функціонуванню механізму правового регулювання.

В аспекті «мертвої» норми як форми «помилки у праві» треба розрізняти її нежиттєздатність у плані непотрібності учасникам відносин — коли вони можуть обійтися без цієї норми. І нежиттєздатність, коли ця норма не має правових і економічних механізмів забезпечення, у зв'язку з чим модель, закріплена в ній, не може бути реалізована у правій системі.

Отже, фактично ми окреслили дві групи випадків неможливості настання правоприпиняючих юридичних наслідків. До першої групи відносять вади юридичної та фактичної сторони юридичного факту. До другої — вади економічного або політичного характеру. Саме друга група обставин спричиняє незабезпеченість дії норми права (правової моделі) у правій системі або прорахунки у можливості цієї норми права регулювати правовідносини таким чином, як це планувалося. До другої групи обставин, що унеможливають настання правоприпиняючих юридичних фактів, належать, як ми зазначали вище, економічна і політична незабезпеченість, а також неправильні розрахунки в юридичних можливостях норми права врегулювати відносини певним чином.

Щодо економічної та політичної незабезпеченості варто сказати, що у

правовій системі України такі норми зустрічаються досить часто. Адже крім юридичної та фактичної сторони юридичного факту, які є визначальними на рівні правової моделі, необхідні і реальні умови реалізації цієї моделі. Якщо держава не забезпечує економічні засоби досягнення мети правової моделі, а також можливості примусової її реалізації або накладення санкцій за нереалізацію норми права, то звісно така модель не буде спрацьовувати. І тому весь механізм правового регулювання цивільних відносин працюватиме не так, як передбачали творці норми. Виходить так, що права модель спроектована правильно і фактично вона може мати місце в реальному житті, але через те, що норма права не забезпечується економічними механізмами її реалізації, наслідки за цією правовою моделлю не настануть і вона ніколи не буде виконана до кінця. Така ситуація можлива, наприклад, при першочерговому отриманні житла «першочерговиками» або «позачерговиками». У нормативно-правових актах, у тому числі законах України, закріплено право співробітників правоохоронних органів та суддів отримувати житло в позачерговому або першочерговому порядку. З точки зору права ця норма не суперечить іншим нормам і повністю вписується в житлове законодавство. З точки зору фактичних обставин в Україні є визначені нормативно-правовими актами суб'єкти, які можуть використати це право в межах закріпленої моделі. Але водночас в Україні немає житла для реалізації цього права, у зв'язку з чим виникає неможливість реалізації правової моделі.

Від економічної або політичної (організаційної) незабезпеченості слід відрізнити прорахунки у визначення результату правового регулювання.

Якщо у першому випадку в правовій системі відсутня або недостатньо присутня економічна складова правовідносин, то у випадку, який розглядається, правова норма не породжує визначених наслідків у зв'язку з тим, що суспільні відносини були неправильно оцінені законодавцем. У принципі юридичний факт змодельовано правильно як у юридичному, так і у фактичному сенсі, але наслідки не настають у зв'язку з тим, що існують інші моделі поведінки, які заміщують існуючі. Або, наприклад, урегулювання суспільних відносин, які не дійшли того моменту розвитку, необхідного для їх врегулювання. Наприклад, якщо Цивільним кодексом України врегулювати порядок надання послуг з перевезення космічним транспортом, які надаються фізичними особами, то ці суспільні відносини, які як теоретично, так і практично можуть існувати при цьому, не будуть приводити до бажаного результату у зв'язку з тим, що зазначені технології є занадто дорогими і не доступні широкому колу споживачів. Виходить так, що за наявності всіх умов для врегулювання зазначених суспільних відносин відсутня основна — достатня їх поширеність серед суб'єктів цивільного права і достатня їх кількість для врегулювання. Водночас ряд «прорахунків» можна віднести до вад юридичної сторони юридичного факту. Як приклад можна навести норму, закріплену в ст. 794 ЦК України, за якою право оренди будівлі або іншої капітальної споруди реєструватиметься у випадку укладення договору оренди строком на три роки і більше. У зв'язку з цим ті учасники цивільно-правових відносин, які вважатимуть за необхідне уникати процедури державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, що виникають за договором оренди, укладати-

муть договір оренди на строк від одного до двох з половиною років, а потім, так би мовити, забувати про його існування і він по закінченню строку своєї дії продовжуватиметься ще на той самий строк на підставі ст. 764 ЦК України. Таким чином, до «прорахунків» також належать явища, які серед практиків-юристів називаються «прогалини у праві».

Разом із тим слід констатувати, що ми розкрили лише ту частину неможливості викликання наслідку у вигляді правоприпинення, яка охоплюється технічними аспектами правотворчості та проектувальної техніки. Іншу частину становлять випадки неможливості настання правоприпиняючих юридичних фактів на стадії правореалізації у формі недійсності або нікчемності правочинів як єдиної форми юридичного акта і недійсності юридичного вчинку.

З цього питання слід наголосити, що оспорюваний правочин визнається недійсним лише судом, якщо одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, установлених законом (ч. 3 ст. 215 ЦК України). На думку деяких науковців, на відміну від нікчемного правочину, в такому разі є причини для спору з приводу дійсності правочину, який оспорюється. Ці обставини є досить різноманітними. Це і помилка (ст. 229 ЦК України), і обман (ст. 230 ЦК України), і насильство (ст. 231 ЦК України), й інші види волі, суб'єктного складу, мети правочину. ЦК України окремо регулює певні підстави для оспорювання правочинів (статті 222, 223, 225, 227, 229–233 ЦК України), хоча вичерпного переліку підстав не надає. Фактично це означає, що будь-який юридичний факт у формі правочину може опинитися під загрозою недійсності, тобто будь-який право-

чин можна оспорити, якщо він не відповідає вимогам дійсності правочину (ст. 203 ЦК України) [3, 303], тобто має дефекти як юридичний факт. Отже, доки судом не буде прийняте рішення про визнання правочину недійсним, він буде дійсним, а наслідки, породжені ним, — юридично значущими. Обставини, які утворюють дефектність правоприпиняючого юридичного факту у формі правочину, представлені порушеннями вимог до чинності правочину. Так, ст. 203 ЦК України встановлює загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину.

Умовно всі ці обставини можна поділити на види волі, вади суб'єктного складу та вади мети правочину, як зазначалося вище [3, 303], а також вади форми правочину. Проте останні становлять виняток, оскільки не завжди є безспірною підставою для недійсності правочину. У цьому випадку умови дійсності правочину є нічим іншим як обставинами, тобто явищами об'єктивної дійсності, які мають юридичне значення, тобто відіграють роль юридичного факту [4, 7]. Розглянемо їх далі.

Разом із тим виникає питання щодо дефектності цивільно-правових вчинків. Адже при дослідженні юридичних фактів у цивільному праві дослідники підіймали питання поділу правомірних дій на юридичні акти і юридичні вчинки. О. Красавчиковим було обґрунтовано, що цивільно-правовий юридичний акт являє собою правомірну юридичну дію, яка вчинюється дієздатною особою і спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільно-правових відносин (правочин) [5, 116]. Тобто єдиною формою юридичного акта в цивільному праві в аспекті класифікації всіх юридичних фактів є правочин. Щодо інших пра-

вмірних дій, які об'єднуються в межах другої групи правомірних дій (юридичних вчинків), виникає багато питань. Адже їх відмінність від юридичних актів (правочинів) полягає лише в тому, що вони викликають наслідок навіть якщо особа, яка його вчинила, не бажала його настання. Тобто в таких правових явищах значно применшується значення спрямованості волі на юридичні наслідки діяння.

Аналіз ознак юридичного вчинку підтверджує позицію О. Красавчикова з приводу того, що до юридичних вчинків може бути застосовано загальні вимоги чинності правочинів [5, 157–158], але не всі і не завжди.

На сьогодні юридична наука розробила досить широке коло умов правочинів і визначила наслідки, до яких може призвести їх відсутність. Водночас існує думка, що юридичні вчинки — це ті ж самі правочини за винятком елементу волі. Але, провівши аналіз наведених в юридичній літературі вчинків, дуже важко з цим погодитися. Наприклад, визнання боргу [6, 351] або дострокове повернення предмета позички боржником кредитором, внаслідок чого припиняється відсоткова ставка за договором [5, 155]. Це різні за своїм характером дії, але при цьому їх об'єднує одне — настання наслідку незалежно від волі. Обидва випадки є проявом юридичних вчинків, проте як можна застосувати до них універсальні положення про чинність. Якщо взяти умови правомірності правочинів за модель, то результат не буде ефективним. Воля у цьому випадку як умова розглядатися не може, бо в іншому випадку це були б правочини. Мета, будучи прив'язаною до волі, також не є умовою дійсності вчинку. Залишається форма, зміст і суб'єкт. Форма визнання боргу може бути

встановлена законом, у зв'язку з чим недодержання форми може призвести до того, що такої дії як визнання не було, тобто не було самого вчинку. Закон також може встановити форму передачі боржником предмета позички. Але якщо взяти такий юридичний вчинок як знищення речі. Яка форма може мати місце в такому випадку? В якій формі може мати місце знищення? Воно або є або його немає. У такому разі йдеться про фактичну форму. Тобто ознака юридичного вчинку закладена в його понятті, у ньому самому. Якщо це знищення, то воно має певні ознаки, наприклад подальша неможливість використання за цільовим призначенням. Наведене свідчить, що форма не є універсальним критерієм для визначення правоприпиняючого юридичного вчинку. Зміст і суб'єкт. Ці критерії можуть мати практичну користь, але мають розумітися не як у випадках з правочинами. Зміст правочину становлять права і обов'язки сторін, а зміст вчинку — саме діяння, його суть. Зміст знищення майна полягає в тому, що воно перестає існувати, а зміст передачі майна полягає у тому, що це майно у фізичному сенсі перейшло з володіння однієї особи у володіння іншої. Зміст, безперечно, можна визнати універсальною умовою існування юридичних вчинків. Крім того, будь-яке юридичне явище має свій зміст, у зв'язку з чим виявляється можливість його визначити в будь-якій ситуації. Що стосується суб'єкта вчинків, то, керуючись поняттям правочину, можна дійти висновку, що цим суб'єктом може бути як дієздатна, так і недієздатна особа. При вчиненні окремих правочинів вимагається для конкретної особи. У ситуації з достроковим поверненням предмета позички це має бути особа, яка брала в позичку майно, або інша особа, яка діє в інтересі

сах першої. Однак у випадку зі знищенням речі, чи змінюється суб'єкт. Знищується майно власником чи іншою особою все рівно, право власності припиняється. Але водночас, якщо предмет позички повертається власнику особою, яка його викрала, чи не є це повернення юридичним вчинком. Звичайно є, але питання в тому, чи належить воно до правовідносин між кредитором і боржником? А якщо передане майно було не тим предметом позички, а схожим на нього, тоді чи матиме цей факт відношення до зв'язку між кредитором і боржником за договором позички.

У будь-якому разі факт передачі майна є юридично значущим, а тому не перестає бути юридичним вчинком.

Наведене вище свідчить, що єдиними універсальними критеріями для визначення юридичного вчинку є зміст і межі. Зміст вчинку, який може характеризуватися за допомогою таких критеріїв, як суб'єкт, місце, час і спосіб визначає природу вчинку, а його межі, які полягають у колі відносин, для яких вчинок є таким і має юридичне значення.

Повертаючись до того ж прикладу передачі боржником предмета позички, слід зазначити, що ознаки цього вчинку закладені в його змісті, який базується на самому понятті вчинку. Юридичний вчинок у такій формі в наведеному випадку матиме місце, якщо річ, яку кредитор передав боржнику в умовах відносин позички між ними, повертається у володіння кредитора від

боржника. У таких випадках цей вчинок матиме юридичне значення в аспекті відносин позички. Якщо боржник передасть зовсім іншу річ третій особі, ця дія буде вчинком, але для відносин позички вона не буде мати значення.

Можна сказати, що юридичний вчинок, на відміну від правочину, більше наповнюється фактичним змістом, ніж юридичним. Про правочин можна сказати, що він є недійсним, а про деякі вчинки можна сказати лише те, що вони або мали місце в об'єктивній дійсності або ні.

Запропонований нами підхід дає змогу максимально чітко встановити спосіб індивідуалізації правоприпиняючих юридичних вчинків у правовідносинах і відмежувати акти від вчинків. Вчинок може бути як умовним, так і безумовним. Водночас правочин завжди умовний, оскільки для його настання необхідно завжди встановлювати наявність певного кола умов. Якщо б ми пішли іншим шляхом і казали, що умовами настання вчинку є умови настання правочину за винятком елементу волі, то в такому разі нам довелося б стверджувати, що правочини з вадами волі та суб'єкта — це не правочини, а вчинки, у зв'язку з чим їх конвалідація неможлива. Визнання можливості конвалідації призвело б до висновку про абсурдність поділу правомірних юридичних дій на акти і вчинки за ознакою волі, що, у свою чергу, призвело б до стирання межі між різними за своєю природою явищами.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Пашутін В. В. Межі правового регулювання : кроки до розуміння // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2011. — № 1. — С. 3–8.
2. Колотова О. В. Відмежування прогалін у праві від суміжних правових явищ // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 3. — С. 55–59.
3. Цивільне право : підруч. : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. — Х., 2011. — Т. 1. — 656 с.
4. Александров А. С. О методологических следствиях, вызываемых терминологическими причинами (из опыта прочтения текста УПК РФ) // Правоведение. — 2005. — № 5. — С. 6–18.

5. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. — М., 1958. — 182 с.
6. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. — М., 2002. — Т. II. — 452 с.

Коструба А. В. Деякі аспекти дефектності правоприпиняючих юридичних фактів у цивільно-му праві

Анотація. У статті досліджено явище дефектності правоприпиняючих юридичних фактів у цивільному праві та його форми, проаналізовано вплив дефектів на здатність правоприпиняючого юридичного факту викликати відповідні наслідки, з'ясовано форми прояву дефектності правоприпиняючих юридичних актів і юридичних вчинків.

Ключові слова: дефект, юридичний факт, правоприпинення, правоприпиняючий юридичний факт, нікчемність, недійсність.

Коструба А. В. Некоторые аспекты дефектности правопрекращающих юридических фактов в гражданском праве

Аннотация. В статье исследовано явление дефектности правопрекращающих юридических фактов в гражданском праве и его формы, проанализировано влияние дефектов на способность правопрекращающего юридического факта вызывать соответствующие последствия, определены формы проявления дефектности правопрекращающих юридических актов и поступков.

Ключевые слова: дефект, юридический факт, прекращение, прекращающий юридический факт, ничтожность, недействительность.

Kostruba A. Some Aspects of Deficiency of Right-Depriving Jural Facts in Civil Law

Annotation. The phenomenon of deficiency of right-depriving jural facts in a civil law and its forms are explored in the article, the influence of defects on ability of right-depriving jural facts to cause the proper consequences are analyzed, the forms that display the deficiency of right-depriving jural acts and legal actions were found out.

Key words: deficiency, defect, jural fact, right-deprivation, right-depriving jural fact, insignificance, inefficacy.

Вийшов друком збірник постанов:

Постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (2011–2012). Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ / упоряд. : Д. Д. Луспенник, О. С. Ткачук ; за заг. ред. М. П. Пшонки. — К. : Ін Юре, 2012. — 336 с.

Збірник є першим виданням постанов пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що прийняті станом на 1 травня 2012 року, в яких надано роз'яснення з питань застосування судами цивільної юрисдикції законодавства України під час розгляду справ та із загальних питань судової діяльності. Також у збірнику подано огляд інформаційних листів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо деяких спірних питань судової практики при вирішенні окремих категорій цивільних справ.

Розраховано на суддів, адвокатів, нотаріусів, науковців, викладачів, аспірантів та студентів юридичних ВНЗ.

Замовляйте видання за телефоном:

0(44) 537-51-11

або електронною поштою:

sales@inyure.kiev.ua

http://shop.inyure.kiev.ua